

Державний
історико-архітектурний заповідник
у м. Святогірську

**СВЯТОГІРСЬКИЙ
АЛЬМАНАХ
2013**

Збірка наукових праць

**Державний
історико-архітектурний заповідник
у м. Святогірську**

**Святогірський альманах
2 0 1 3**

Збірка наукових праць

I. Археологічні дослідження.

II. Історичні дослідження. Музеєзнавство.

III. Додаток. Матеріали до ювілеїв.

Донецьк
2013

УДК 902.6
ББК Т4(4УКР)
С25

Святогірський альманах-2013. Збірка наукових праць.
КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську».
Донецьк. Видавництво «Донбас», ТОВ «РА «Ваш імідж», 2013. – 208 с.

ISBN 978-617-638-155-6

Редакційна колегія

Добров П. В. – докт. істор. наук, проф. (гол. редактор)
Колесник О. В. – канд. істор. наук, доцент (заст. гол. редактора)
Нікольський В. М. – докт. істор. наук, проф.
Крапівін О. В. – докт. істор. наук, проф.
Темірова Н. Р. – докт. істор. наук, проф.
Гедьо А. В. – докт. істор. наук, проф.
Литвиненко Р. О. – докт. істор. наук, проф.
Дєдов В. М. – редактор-упорядник

В збірнику «Святогірський альманах-2013» публікуються результати наукових досліджень останнього часу, які присвячені історико-культурній спадщині Святогірського історичного ареалу в Донецькій області, а також актуальним питанням музеєзнавства, збереження і реставрації пам'яток.

До збірки залучені статті і повідомлення науковців КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську», інших наукових, музейних і освітніх закладів Донецької і Харківської областей.

Рекомендовано до друку Науковою радою КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську», протокол № 9 від 30.10.2013 р.

ISBN 978-617-638-155-6

© КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник
у м. Святогірську», 2013

ВСТУП

Проведення в 2005 році Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем збереження культурної спадщини України на базі Державного історико-архітектурного заповідника у м. Святогірську дало поштовх до подальшого вивчення історико-культурної спадщини Донецького регіону.

В період 2006-2013 рр. був проведений комплекс науково-дослідних робіт в межах території середньої течії Сіверського Дінця, яка останнім часом визначена як Святогірський історичний ареал. Ядром ареалу є комплекс пам'яток історії та культури XVII-XIX ст. Святогірського Успенського монастиря, оголошений урядом України в 1980 р. історико-архітектурним заповідником. Разом з цим до Святогірського історичного ареалу входить значна кількість археологічних пам'яток, об'єкти монументального мистецтва і історичні комплекси періоду Великої Вітчизняної війни. Результати наукових досліджень історико-культурної спадщини Святогірського історичного ареалу викладені в щорічних наукових збірках «Святогірський альманах 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012». Назва збірки відображає мету редакційної колегії – якомога ширше охопити спектр наукових інтересів стосовно такого унікального явища в природному і історико-культурному просторі України, як Святі Гори на Сіверському Дінці. В структуру альманаха 2013 року поряд з двома основними розділами збірки введений розділ з матеріалами досліджень до ювілейних дат. Традиційно в альманах включені публікації за результатами археологічних досліджень 2013 року на пам'ятках Подінців'я (статті розділу «Археологічні дослідження»). Звертає на себе увагу, що кількість публікацій з окремих, особливо цікавих археологічних знахідок не зменшується по відношенню до попередніх публікацій в збірках «Альманаху» (статті Соловкіна О. О., Полтавця С. М. з повідомленням про давньоруську сокиру-оберіг; Шамрая А. В., Філіпова О. П. про нові знахідки давньоруських хрестів-енколпіїнів; Кравченка Е. Е., Спинова В. В. про предмети середньовічного візантійського імпорту). Новою темою розділу є стаття про наукові методи реставрації археологічних знахідок з металу (стаття Шарабан С. С., Омельник С. В., Легейди А. В.).

В розділі «Історичні дослідження. Музеєзнавство» поряд з традиційними темами по дослідженню історії Святих Гір та пам'яток Святогірського історичного ареалу авторами представлені матеріали по історії народної освіти в дорадянський період (статті Кіслова В. П., Рижкової М. С.), збереженню і реставрації окремих предметів з фондів музейних закладів Донецької і Харківської областей (статті Соляник А. А., Дьяконової Є. Б.). В додатку представлені дослідження, присвячені 400 річчю Дому Романових (стаття Дедова В. М.) і 100 річчю художника Кохана (повідомлення Духіна О. Й.). Всього в восьмий випуск наукових праць «Святогірський альманах-2013» залучено 19 статей і повідомлень 28 авторів-науковців Державного історико-архітектурного заповідника, Донецького національного університету, Донецького обласного краєзнавчого музею, інших науково-дослідних та музейних закладів України. За географічною ознакою матеріали представлені авторами з 11 міст Донецької, Харківської областей, м. Києва. Більшість авторів є випускниками або викладачами історичного факультету Донецького національного університету, тому не випадково редакційна колегія вже протягом восьми років представлена професорсько-викладацьким складом факультету на чолі з деканом, доктором історичних наук, професором Добровим П. В., а до складу Наукової ради заповідника входять докт. істор. наук, проф. Темірова Н. Р. і канд. істор. наук, доцент Колесник О.В.

Наукові матеріали друкуються на мові рукописів, наданих авторами.

Від імені редакційної колегії висловлюю вдячність всім авторам, які протягом багатьох років надають матеріали своїх наукових досліджень в збірку «Святогірський альманах», яка стала щорічним виданням Державного історико-архітектурного заповідника у м. Святогірську.

*Редактор – упорядник збірки,
провідний науковий співробітник
КЗ «Державний історико-архітектурний
заповідник у м. Святогірську»*

В. М. Дєдов

ЗМІСТ

Вступ	3
-------------	---

Розділ I Археологічні дослідження

Голубева І. В. Слобожанські житла черкаського типу з археологічних досліджень Цареборисівської фортеці	8
Давыденко В. В., Гаврилова А. Н., Зоря А. Н. Торский и Маяцкий острожки середины XVII века (документальные свидетельства и археологические реалии).....	20
Колесник А. В. Новые региональные типы памятников археологии Донбасса	29
Кравченко Э. Е., Спинов В. В. Предметы импорта с Сидоровского городища.....	38
Сніжко І. А. Матеріали кам'яного віку середньої течії Сіверського Дінця за каталогом виставки XII археологічного з'їзду	52
Соловкин А. А., Полтавец С. М. Древнерусский топорики-обереги с городища «Царино»	64
Шамрай А. В., Филиппов А. П. Кресты-энколпионы с территории среднего течения Северского Донца.....	69
Шарабан С. С., Омельник С. В., Легейда А. В. Деякі аспекти реставрації археологічної колекції заповідника	75

Розділ II Історичні дослідження. Музеєзнавство

Дедов В. Н. Святые Горы как историко-культурный ареал Украины	86
Дедова Я. Д. Вплив гайдамацького руху на Святі Гори (на основі архівних матеріалів 70-х рр. XVIII ст.).....	97

Духін О. Й., Кіркач Г. М., Плахов О. В. Святі Гори у творчості художників XIX-поч. XX ст. М. Ткаченка і І. Вельця.....	105
Дьяконова Е. Б. Иконы XIX века из собрания Артемовского краеведческого музея (атрибуция после реставрации)	111
Кислов В. П. Состояние образования в Лиманской, Шандриголовской, Закотянской волостях Изюмского уезда в начале XX в.....	123
Литвиненко Р. О., Литвиненко М. О. Святогірський монастир у «Руському провінційному некрополі» М. П. Чулкова	131
Рыжкова М.С. Походы и экскурсии учащихся как форма паломничества в Святые Горы в XIX веке.	142
Соляник А. А. Збереження культурної спадщини в музейних закладах (за матеріалами виставки «Збережена спадщина»)	148
Чепіга Г. Г. Особливості козацької колонізації Середнього Подінців'я в XVI-XVII ст.: історіографічний аспект	164
Розділ III. Додаток. Матеріали до ювілейних дат	
Дедов В.Н. Святые Горы в царских указах и грамотах XVII в. (К 400-летию Императорского Дома Романовых)	174
Кохан О. К., Духін О. Й. Сторічний ювілей художника Кохана (1913-2013).....	201

СВЯТОГІРСЬКИЙ МОНАСТІР У «РУСЬКОМУ ПРОВІНЦІЙНОМУ НЕКРОПОЛІ» М. П. ЧУЛКОВА

Анотація. *Статтю присвячено аналізу матеріалів нещодавно опублікованої картотеки російського архіваріуса і музеєзнавця М. П. Чулкова, що збиралася на початку ХХ ст. для підготовки видання чотиритомника «Руський провінційний некрополь», з огляду на присутність у цьому зведенні свідчень щодо захоронень на теренах Святогірської Успенської пустині. Результати дослідження привели до висновку про неможливість ототожнення картотеки М. П. Чулкова з тим фондом даних, які збрала підготовча група «Некрополя» за сприяння Св. Синоду, і який, на превеликий жаль, так і залишився неопублікованим. Попри виявлену обмеженість відомостей зібрання М. П. Чулкова, воно все-таки дозволило поповнити і уточнити реєстр могил одного з шести кладовищ Святогірського монастиря, що існувало навколо церкви преподобних Антонія і Феодосія.*

Ключові слова: *Святогірська Успенська пустинь, некрополь, картотека М. П. Чулкова*

Вступ. В 1996 році в серії «Река времен» в якості її 4-го тому побачила світ книга «Русский провинциальный некрополь» [1], яка є повною публікацією каталогу відомого російського історика, археографа і генеалога – професора Миколи Петровича Чулкова (1870-1940 рр.). По суті своїй, цю книгу якоюсь мірою можна вважати запізнілим продовженням запланованого чотиритомного видання, перший том якого вийшов ще в 1914 р. [12; див. також репринтні видання: 8; 13] і яке, у свою чергу, продовжувало започатковані Великим Князем Миколою Михайловичем багатотомні видання по столичних Московському та Петербурзькому некрополях [6; 9; див. також репринтне видання: 10]. З початком Першої світової війни продовження видання утруднилося, а після Жовтневого перевороту 1917 р. і Громадянської війни стало просто неможливим, адже наукові розвідки та публікації в цій галузі було повністю припинено. Попри це, деякі вчені-сподвижники ініціативно продовжували свою справу. Серед них був і М.П. Чулков, колишній службовець Московського архіву Міністерства юстиції, один із учасників роботи над «Русским провинциальным некрополем». Протягом останніх років життя він посідав посаду старшого консультанта рукописного відділу Державного літературного музею в Москві, куди й було передано частину особистого архіву дослідника після його відходу у вічність. Серед цих матеріалів збереглася й недовершена картотека під назвою «Провинциальный некрополь»,

що складається з понад сіми тисяч карток – матеріалів до II і частково III томів «Русского провинциального некрополя». Зусиллями співробітників Державного літературного музею ці рукописні матеріали були доведені до публікації.

Якщо перший том «Некрополя» (1914 р.) [12] охоплював північні губернії Росії, то новітнє видання 1996 р., що воно умовно репрезентує другий том, включає матеріали південних і західних губерній колишньої Російської імперії – Бессарабської, Воронежської, Калузької, Катеринославської, Курської, Орловської, Полтавської, Рязанської, Смоленської, Таврійської, Тамбовської, Харківської, Чернігівської, Облaсті Війська Донського, а також частину запланованих на третій том східних губерній – Пензенської та Сибірської. Звичайно, що серед них трапляються відомості щодо провінційних некрополів сучасного східноукраїнського регіону. З огляду на усталену проблематику часопису «Святогірський альманах», а також виходячи з особистих міркувань та інтересів авторів статті, було вирішено присвятити цей нарис відомостям, які містить картотека М. П. Чулкова щодо захоронень на території Святогірської Успенської пустині. Тим більше, що означена тема останнім часом періодично обговорюється на сторінках історико-краєзнавчих видань і вже має свою модерну історіографію [1; 2; 3; 4; 16].

Дослідження. Отже, в укладеній за абеткою картотеці М. П. Чулкова [11] нам вдалося виявити інформацію стосовно чотирнадцятьох персон, похованих на теренах Святогірської Успенської пустині протягом XIX ст. Наведемо її у вигляді цитат, зберігаючи, там, де треба, дореформену російську орфографію:

1) **с. 81.** «Святогорскія Успенскія пустыни архимандритъ *Германъ*, родился 1816 г. 13 марта, скончался 1890 г. апрѣля 13. Подвигомъ добрымъ подвижался на пользу св. сея обители съ помощію Богоматери, к которой великую вѣру и усердие имѣлъ и здѣсь при храмѣ Ея, имѣ же созданномъ, погребсти себя завѣщаль. Мати Божія! моли Сына Твоего, Христа, Бога нашего упокоити душу его со святыми во царствіи небесномъ. Отцы и братія! Не забудьте меня, егда молитесь, но зрящее мой гробъ, поминайте мою любовь».

2) **с. 86.** *Голицын Андрей Борисович*, князь, р. 19 июля 1791 † 11 апреля 1861 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., в пещерах).

3) *Голицын Николай Борисович*, князь, р. 8 декабря 1795 † 20 октября 1866 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., в пещерах).

4) *Голицына Вера Федоровна*, княгиня, р. 11 августа 1811 † 18 февраля 1872 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., в пещерах).

5) **с. 137.** *Жилинский Павел Григорьевич*, надворный советник, р. 13 января 1813 † 9 августа 1863 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у.).

6) **с. 173.** *Иловайская Марфа Аркадьевна*, жена генерал-майора, † 31 мая 1857 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., у входа в пещерную церковь. – Кулжинский. Описание Святогорской пустыни, 129).

7) *Иловайский Григорий Дмитриевич*, генерал-майор, р. 23 сентября 1780 † 17 июля 1847, 66 л. 9 м. и 14 дней (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., у входа в пещерную церковь. – Кулжинский. Описание Святогорской пустыни, 129).

8) с. 178. *Иоанн*, иеросхимонах, затворник, «вступилъ въ затворъ 1850, подвизался въ затворъ въ келіи Святогорской скаль близь церкви Предтечи Іоанна 17 лѣтъ, по благословенію настоятеля архимандрита Германа переменялъ место затвора, перешедши за 8 дней до блаженной кончины въ уединенную келлію при больницѣ и скончался 11 августа 1867 года». Над могилою схимника ежедневно в 3 часа дня совершается панихида. (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., у входа в пещерную церковь. – Кулжинский. Описание Святогорской пустыни, 162).

9) с. 202. *Киприан*, иеромонах, духовник Святогорской пустыни, «перешедшій изъ Глинской пустыни въ Святогорскую вмѣстѣ съ архимандритомъ Арсеніемъ для возстановленія ея», † 26 июня 1874, 63 л. (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у.).

10) с. 233. *Куракин Борис Алексеевич*, князь, р. 13 сентября 1784 † 12 октября 1850 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у., в пещерах).

11) *Курдюмов Степан Васильевич*, действительный статский советник, † 12 октября 1872 (Святогорская Успенская пустынь, Изюмского у. – Кулжинский. Описание Святогорской пустыни, 130).

12) с. 251. *Манишилина Дарья Николаевна*, девица, † 29 июля 1849 (Святогорский монастырь Изюмского у., близ церкви Антония и Феодосия. – «Харьковский губернский вестник», 1851, № 35, с. 266).

13) с. 262. *Митрофан* (в мире Михаил Андреевич) *Горленко*, архимандрит, бывший настоятель Киево-Братского монастыря, брат Св. Иоасафа. Без дат (Святогорская пустынь Изюмского у. – В. Модзалевский. Малороссийский родословник, I, 309).

14) с. 302. *Опочинина Феодосия Ивановна*, подполковница артиллерии, † 26 марта 1849 (Святогорский монастырь Изюмского у., близ церкви Антония и Феодосия. – «Харьковский губернский вестник», 1851, № 35, с. 266).

Навіть за умов поверхової оцінки наведеного реєстру кидається в очі обмеженість і неповнота списку М. П. Чулкова, відносно реальної ситуації щодо складу захоронень на теренах Святогірської Успенської пустині до початку Першої світової війни¹. Щоправда, реальний стан справ залишається невідомим і зараз. Проте в тій частині, в якій його вдалося відтворити сучасним дослідникам, він виглядає дещо переважніше, ніж інформація з картотеки М. П. Чулкова. Парадокс посилюється й тією обставиною, що матеріа-

¹ За інформацією В. М. Дєдова, на теренах Святогірської Успенської пустині загалом існувало 6 різночасових кладовищ, на яких ховали небіжчиків протягом XVII – поч. XX ст.

ли до «Руського провінційного некрополю» збиралися у довоєнний період і мали би відбивати ситуацію значно краще, ніж та, яка склалася пізніше, після світової та громадянської війн, а також в умовах радянської дійсності, коли Святогірська обитель піддалася руйнації та було знищено більшість могил, що входили до монастирського некрополю. Лише після шістдесятирічного забуття спільними зусиллями насамперед співробітників створеного в 1980 році історико-архітектурного заповідника, а також музейних співробітників Донеччини (Донецького обласного краєзнавчого, Слов'янського краєзнавчого), зокрема і завдяки археологічним розкопкам, вдалося частково відновити список людей, що знайшли свій останній притулок на теренах монастиря. За нашими підрахунками, здійсненими на підставі даних кількох публікацій [1; 2; та ін.], на сьогодні лише для кладовища навколо церкви преподобних Антонія і Феодосія цей реєстр нараховує щонайменше 30 осіб, похованих переважно протягом третьої чверті XIX ст.:

- 1) о. Мафусаїл – старець, † до 1846;
- 2) Іловайський Г.Д. – ген.-майор, † 17.06.1847;
- 3) Левін – гв. поручник, † 1848;
- 4) Іловайська М.А. – † 1857;
- 5) Іловайський І.Г. – осавул;
- 6) Іловайська К.В., † кінець XIX ст.;
- 7) Іловайська (Де Волан) Є.Г.;
- 8) Іловайська О.;
- 9) Іловайська Н.;
- 10) Іловайський/а;
- 11) Іловайський/а;
- 12) Іловайський/а;
- 13) Платов М.І. – п-к, † 1848;
- 14) Куракін Б.А. – князь, нак. отаман ВД, † 2.10.1850;
- 15) Голіцин А.Б. – князь, ген.-майор, фл.-ад'ютант, † 1861;
- 16) Голіцин Н.Б. – князь, † 23.10.1866;
- 17) Голіцина В.Ф. – княжна, † 1872;
- 18) Курдюмов С.В. – д.с.р., † 1872;
- 19) Жилінські;
- 20) Шабельські;
- 21) Арсеньєви;
- 22) Скоротовські;
- 23) Опочинени;
- 24) Правицькі;
- 25) фон Циглер;

- 26) о. Феодосій – ієромонах;
- 27) о. Кипріан – ієромонах;
- 28) о. Іоаннікій – ієромонах;
- 29) о. Паїсій;
- 30) Леонтій Скарбничий.

Отже, відомий сьогодні реєстр людей, похованих у некрополі навколо церкви прп. Антонія і Феодосія, є майже втричі об'ємнішим, ніж значиться у картотеці М. П. Чулкова². Природно виникає питання: чим же зумовлено неповноту цього зведення, що створювалося у рамках програми, започаткованої та підтримуваної одним із членів імператорського дому? Ми вбачаємо декілька можливих чинників і обставин цього, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Насамперед, йдеться про задіяні організаторами цієї справи механізми та способи збирання інформації. За тих умов, що існували в Російській імперії на початку ХХ ст., створити повний чи наближений до такого корпус джерел було практично неможливим, бо передбачало обстеження сотень чи навіть тисяч цвинтарів, розпорошених на обширах у сотні тисяч квадратних верст лише європейської частини Російської імперії. Це завдання було б не під силу здійснити навіть загону розвідників-польовиків. Вочевидь, від початку усвідомлюючи цю обставину, генератори цієї справи вирішили задіяти спосіб, який нагадує метод анкетування. Відомо, що за ініціативою Його Імператорської Високості Великого Князя Миколи Михайловича наприкінці 1908 року по всіх єпархіях було розіслано циркулярний указ Св. Синоду від 29.11.1908 р. щодо надання «списків осіб, похованих у церквах і на цвинтарях, з точним позначенням надгробних написів, що збереглися на могилах духовних осіб, дворян і найбільш значних суспільних діячів купецького та інших станів» [17, V; 7, с. 5]. Водночас департамент духовних справ іноземних сповідань Міністерства Внутрішніх справ висловив готовність надати відомості щодо осіб, похованих на інославних та іновірських кладовищах.

Але як показали реалії, застосований спосіб збирання інформації через єпархії, який розумівся як основний, щонайменше не виправдав покладених на нього сподівань. Ось як красномовно про це зазначалося у першому томі «Руського провінційного некрополя»:

«Первое время списки погребенных поступали очень туго. Духовные лица большею частью даже не понимали, кого им надо вносить в списки

² Слід мати на увазі, що серед 14 могил із картотеки М.П. Чулкова, 2 (архімандрита Германа і схимонаха Іоанна) знаходилися на цвинтарі поблизу лікарняного хутора, а 1 (архімандрита Митрофана) – на кладовищі під скелею. Решта ж могил чулковського зведення (11) була зосереджена у некрополі навколо церкви прп. Антонія і Феодосія [люб'язна консультація В. М. Дедова]. Відтак подана у картотеці інформація для деяких захоронень цієї останньої групи щодо їхньої локалізації “у печерах» не відповідає дійсності.

погребенных и какие сведения давать о внесенных в списки. Они все искали «крупных общественных деятелей» и делали сообщения вроде того, что «из умерших прихожан местной церкви более или менее крупными общественными деятелями никто себя или не заявил или не отмечен ни надгробною надписью, ни историей». Женщины, по мнению большинства, уж никак не подходили под понятие «крупных общественных деятелей», и, сообщив сведения о таких-то дворянах, иной священник делал огорчительную и дразнящую любознательного генеалога приписку в том смысле, что «остальные памятники редкости не представляют, стоят они над прахом жен, детей и близких родственников бывших владельцев». Немало горя причиняло и то, что многие духовные лица искали все «назидательных» надписей, а надписи, содержащие хронологические даты, признавали «обыкновенными» и не подлежащими списыванию; сообщая лишь имена и фамилии погребенных, такие духовные лица прибавляли, что «надписей, кроме обозначения года рождения и смерти, нет» [17, VI].

За таких обставин фундатор проекту Великий Князь Микола Михайлович 13 березня 1910 р. повторно звернувся до синодального обер-прокурора з тим, щоби Св. Синод підтвердив свою постанову 1908 р., супроводивши своє звернення особливими «правилами», де визначалися критерії відбору похованих осіб до списку, а також уточнювався питальник відомостей про них. Св. Синод вже 15-20 березня 1910 р. зробив відповідну постанову і 27 березня розіслав на місця відповідний указ із доданням вищезгаданих «правил». Цей стверджувальний указ справив бажану дію, і поступово стали надходити відомості майже з усіх місць. Втім, для одержання певних недоїмок наприкінці 1911 р. знову довелося звертатися по сприяння обер-прокурора Св. Синоду, після відповідних зносин якого з Преосвященними окремих єпархій до липня 1912 р. було одержано списки по всіх єпархіях [17, VI].

Здавалося, після цього можна було би сподіватися на отримання повноцінної інформації про некрополі провінцій, особливо з монастирів. Проте, як показало опрацювання картотеки М. П. Чулкова на предмет захоронень Святогірської Успенської пустині, це зведення, на диво, виявилось далеко не повним. Природне здивування з цього приводу частково може бути прояснене зауваженнями, що їх знаходимо в уже цитованій передмові до «Руського провінційного некрополя» 1914 р.:

«Не все присланные материалы отличались полнотою и точностью содержания; не все настоятели монастырей и церквей оказались на высоте своей задачи; некоторые вовсе уклонились от присылки сведений; в иных было заметно желание лишь как-нибудь «отписаться» и отделаться от приразившегося извне искушения. По просмотру материалов приходилось многие отсылать обратно в консистории для исправления и дополнения;

в некоторых случаях переписка велась непосредственно с тем или другим монастырем или причтом» [17, VI-VII].

Вищенаведений уривок може схилити недостатньо обізнаного читача до думки, що настоятель Святогірської Успенської пустині архімандрит Трифон (Скрипниченко) опинився серед тих духовних осіб, які недбало поставились до виконання указу Св. Синоду. Наскільки об'єктивним є таке припущення? Одразу зазначимо, що беззастережно стверджувати це ми не маємо достатніх підстав. Щоби пояснити чому, слід навести додаткову інформацію щодо критеріїв і способу наповнення бази даних по «Некрополях»:

«Само собой разумеется, что сведения о святых, князьях и других исторически известных лицах заимствовались из литературных пособий.

Из списков, составленных духовенством, были извлечены главным образом сведения о местных помещиках-дворянах. Там, где это можно был сделать, сообщаемые духовенством сведения сверялись с имеющимися в печатной литературе данными. Прочие сведения, почерпнутые из донесений местного духовенства, печатаются как материал, во всяком случае имеющий известное значение для русской генеалогии. <...>

Духовенство вводится в «Некрополь» только в лице наиболее известных или заслуженных его представителей, купечество – в лице членов старых купеческих родов и людей, известных благотворительностью или широкой торгово-промышленной деятельностью.

Лица других сословий встречаются в «Некрополе» только в силу каких-либо обращающих на них внимание обстоятельств их жизни и деятельности. <...>» [17, VII].

Отже якщо припустити, що настоятель Святогірської пустині зовсім проігнорував звернення Св. Синоду, то у картотеці М. П. Чулкова мали би міститися винятково відомості, відшукані в літературі. Проте у наведеному нами реєстрі з 14 осіб лише половина супроводжується посиланнями на літературу. Решта списку, скоріш за все, потрапила до нього за іншими джерелами інформації. Можна навіть припустити, що монастир все-таки надав відомості для укладання «Некрополя», і тоді обмеженість списку могил у картотеці (по відношенню до реальної кількості захоронень на монастирському цвинтарі) пояснюється тим, що інші особи у складеному монастирем переліку просто не відповідали вимогам відбору упорядників видання, а відтак не увійшли до зведення М. П. Чулкова. Однак це припущення не може бути прийнятним з тієї причини, що в картотеці Чулкова відсутні чимало осіб, які, за умов включення до монастирського донесення та з огляду на вищенаведені критерії відбору, обов'язково мали би потрапити до реєстру – щонайменше півтора десятка дворян, серед яких – представники відомих родів Іловайських, Платових, Шабельських тощо.

Виявлена обставина примушує шукати інші пояснення виявленій ситуації.

Для повнішого розуміння реального перебігу подій стосовно збору матеріалів до «Руського провінційного некрополя» і оцінки висловлених нами припущень щодо ситуації навколо некрополя Святогірського монастиря, варто навести для прикладу деяку додаткову і, на наш погляд, красномовну інформацію. А саме: в опублікованій картотеці М. П. Чулкова загалом містяться дані про 50 захоронень (з 15 населених пунктів) Ізюмського повіту, 18 захоронень (12 н. п.) Старобільського пов. Харківської губернії, а також 11 поховань (4 н. п.) з Бахмутського пов. і 10 могил (4 н. п.) Слов'яносербського пов. Катеринославської губ. Наведені цифри є дуже показовими. Навіть якщо врахувати, що на початку ХХ ст. на згаданих теренах існувало одних православних приходів: в Ізюмському пов. – 91, у Старобільському – 138 [14], у Бахмутському – 74, а у Слов'яносербському – 49 [15], і в кожному приході знайшлася би не одна могила лише представників місцевого дворянства, то стає очевидним що зведені до картотеки М. П. Чулкова дані є лише краплею в морі тієї корисної інформації, яка потенційно була доступною на той час.

Більш того, окремі приклади свідчать про те, що, скоріш за все, дані по деяких населених пунктах були включені до загального зведення не стільки, або не тільки через старанність тамтешніх священиків, а й завдяки ініціативі якихось інших осіб, зокрема через зацікавленість представників місцевих поміщиків-дворян³. Так, для прикладу, по с. Веселогірськ Слов'яносербського пов. (суч. с. Весела Гора Слов'яносербського р-ну Луганської обл.), попри те, що на період кампанії по збиранню матеріалів до «Некрополя» (1908-1912 рр.) на місцевому погості достеменно зберігалось щонайменше 6-7 могил, здебільшого представників тамтешніх поміщиків з родин Нілусів і Голубів, зосереджених у збудованому наприкінці 1830-х рр. кам'яному склепі, у картотеці М. П. Чулкова згадується лише 2 могили, причому приналежні представникам інших фамілій – В. Г. Булацель і полковниці М. О. Депрерадович [11, с. 46, 103]. Ключем для пояснення ситуації, вочевидь, послуговує та обставина, що у картотеці міститься чималий список представників родини Булацель (10 імен), поховання яких розпорошені по 6 різних цвинтарях чотирьох губерній. Очевидним є те, що збиранням і доведенням до видавців цієї інформації опікувався безпосередньо хтось із представників згаданої родини. А це може означати, що священик Веселогорівської Благовіщенської церкви, а ним у розглядуваний період був о. Костянтин Горбаньов [15, с. 1005; 5, с. 473], не мав жодного стосунку до тих клопотів, унаслідок яких свідчення про двох згаданих дворянських осіб потрапили до картотеки М. П. Чулкова. Чи означає останнє, що і цей духовний пас-

³ В опублікованій картотеці М.П. Чулкова [11] можна знайти приклади, коли в якості джерела інформації подається вказівка на ту чи іншу особу, причому, не обов'язково родича небіжчика: «Повідомив такий-то».

тир має бути зарахованим до числа тих церковнослужителів, хто проігнорував наказ Св. Синоду і не надав запитуваних відомостей.

Припустити таке, звичайно, можна, однак не варто. Адже з огляду на наведені вище дані, зокрема статистику, згідно якої сусідні повіти Харківської та Катеринославської губерній (що відповідають частині сучасного східноукраїнського регіону) були лише на 5-16% репрезентовані у зведенні М. П. Чулкова⁴, виникає природний сумнів у тому, що переважна більшість приходських священиків (відповідно, 84-95%) могли проігнорувати неодноразові звернення Св. Синоду. І як це узгоджується із раніше наведеним зауваженням В. Шереметевського про те, що «до липня 1912 р. були одержані списки по всіх епархіях» [17, VI]?

Де ж у такому разі шукати пояснення виявленим фактам? Ми не знайшли іншого логічного і переконливого пояснення, як погодитись із тим, що карта М. П. Чулкова є лише часткою матеріалів до «Руського провінційного некрополю» і не відбиває всього масиву даних, які вдалося зібрати робочій групі. В такому разі, слід визнати, що основний масив матеріалів, які поступили через Св. Синод від епархій, залишився поза чулковським архівом. На жаль, можна лише гадати, яку саме частку загального зведення складали картки Чулкова і чому саме вони опинилися в його особистому архіві.

Висновки. Як би там не було, але навіть обмежені дані картотеки М. П. Чулкова дозволили виявити, нехай і незначну, натомість нову інформацію стосовно складу одного з кладовищ Святогірського монастиря, що біля церкви преподобних Антонія і Феодосія. Йдеться про раніше невідому могилу дівичі Д. М. Маншиліної († 29.07.1849), а також уточнення даних щодо двох могил: підполковниці артилерії Ф. І. Опочиніної († 26.03.1849), надвірного радника П. Г. Жилінського (13.01.1813 – 9.08.1863). Таким чином, можна констатувати, що загальний реєстр некрополя навколо храму прп. Антонія і Феодосія Святогірської Успенської пустині доведено до 31 захоронення. Отже, дослідження триває.

Резюме. *Стаття посвячена аналізу матеріалів недавно опублікованої картотеки російського архіваріуса і музеєведа Н. П. Чулкова, которая была создана в начале XX века для подготовки четырёхтомного издания «Русский провинциальный некрополь». Учитывая наличие в указанном собрании сведений о захоронениях на территории Святогорской Успенской пустыни, авторы исследуют обстоятельства создания картотеки, полноту содержащихся в ней сведений и делают вывод о несоответствии картотеки Н. П. Чулкова фонду данных, который был собран при содействии Св. Сино-*

⁴ Наведені нами відсотки, що їх пораховано на підставі кількості церковних приходів (Ізюмський пов.: 15÷91=16,5%; Старобільський: 12÷138=8,7%; Бахмутський: 4÷74=5,4%; Слов'яносербський: 4÷49=8,1%), є дещо умовними і, скоріш за все, завищеними.

да для издания «Некрополя», но который так и не был тогда опубликован. Несмотря на ограниченность сведений, содержащихся в исследуемом источнике, авторам удалось пополнить и уточнить реестр захоронений одного из шести кладбищ Святогорского монастыря, которое существовало при подземной церкви преподобных Антония и Феодосия.

Ключевые слова: Святогорская Успенская пустынь, некрополь, картотека Н. П. Чулкова.

Summary. *The article is devoted to the analysis of the materials of new published card-register by Russian archivist and museologist M.P.Chulkow. The card-register was creating on the beginning of the XXth century with the purpose of preparation of four-volumed edition «Russian provincial necropolis». Considering the presence of information about burial places on the Svyatogorsk Dormition hermitage's territory in the mentioned above collection, the authors investigate the circumstances of card-register's creating, the completeness containing in it information, and make conclusion that there is a mismatch between the M.P.Chulkov's card-register and data holdings that was captured with the Holy Synod's assistance for "Necropolis».*

In spite of the limitedness information enclosed in the source under consideration, the author succeed in replenishment and specification of the registry of burial place of one of the Svyatogorsk monastery's six cemeteries which existed at the Reverend Antony and Theodosius underground church.

Key words: *the Svyatogorsk Dormition hermitage, necropolis, card-register by M. P. Chulkow.*

Література:

1. Дедов В. Н. Некрополь XIX в. при церкви пр. Антония и Феодосия Святогорской Свято-Успенской Лавры (к 160-летию освящения подземной церкви пр. Антония и Феодосия) / В. Н. Дедов // Святогірський альманах 2006. – Донецк: журнал Донбас; ООО «РА «Ваш імідж», 2006. – С. 19–38.
2. Дедов В. Н. Захоронення Де Волан в Святогорській Лаврі (к вопросу об атрибуции погребений) / В. Н. Дедов // Святогірський альманах-2011. – Донецк: Донбас; ТОВ «РА «Ваш імідж», 2011. – С. 74–92.
3. Дедов В. Н. Памятник графу М. И. Платову (новые находки) / В. Н. Дедов // Святогірський альманах-2011. – Донецк: Донбас; ТОВ «РА «Ваш імідж», 2011. – С. 184–190.
4. Дедов В. Н. Раскопки неординарных погребений XIX века в Святогорском монастыре / В. Н. Дедов, В. В. Цимиданов // Материалы исследований

- реставрации, использования памятников истории и культуры: науч.-практич. семинар. – Славяногорск, 1995. – С. 57–67.
5. **Луганская епархия. информационно-справочное издание.** – Луганск: Максим, 2011.
 6. **Московский некрополь:** в 3 т. – Т. 1 (А–І). – СПб., 1907. – 518 с.; Т. 2 (К–П). – СПб., 1908. – 487 с.; Т. 3 (Р–Ө). – СПб., 1908. – 432 с.
 7. **Николаев А.** Материалы для «Провинциального некрополя» (картотека Н. П. Чулкова) / А. Николаев // Река времен: Книга истории и культуры. – Кн. четвертая: Русский провинциальный некрополь. – М., 1996. – С. 5–7.
 8. **Николай Михайлович.** Русский провинциальный некрополь. – Т. 1: губернии Архангельская, Владимирская, Вологодская, Костромская, Московская и пр. – М.: Книга по Требованию, 2012. – 1020 с.
 9. **Петербургский некрополь:** в 4 т. – Т. 1 (А–Г). – СПб., 1912. – 715 с.; Т. 2 (Д–Л). – СПб., 1912. – 723 с.; Т. 3 (М–Р). – СПб., 1912. – 649 с.; Т. 4 (С–Ө). – СПб., 1913. – 747 с.
 10. **Петербургский некрополь:** в 4 т. / Сост. В. И. Саитов. – Репринтное издание 1912-1913 гг. – СПб.: Альфарет, 2006. – Т. 1 (А–Г). – 744 с.; Т. 2 (Д–Л). – 740 с.; Т. 3 (М–Р). – 664 с.; Т. 4 (С–Я). – 760 с.
 11. **Река времен: Книга истории и культуры.** – Кн. четвертая: Русский провинциальный некрополь: Картотека Н. П. Чулкова из собрания Государственного литературного музея. – М.: Эллис Лак; Река времен 1996. – 415 с.
 12. **Русский провинциальный некрополь.** – Том первый: Архангельская, Владимирская, Вологодская, Костромская, Московская, Новгородская, Олонецкая, Псковская, С.-Петербургская, Тверская, Ярославская и Выборгская губернии, монастыри Валаамский и Коневский. – М., 1914. – 1020 с.
 13. **Русский провинциальный некрополь** / Сост. В.В. Шереметевский. – Репринтное издание 1914 г. – СПб.: Альфарет, 2006. – 1028 с.
 14. **Справочная книга для Харьковской епархии** / Сост. И. Самойлович. – Харьков, 1904. – 472 с.; 2-е изд. – 1908. – 367 с.
 15. **Справочная книга Екатеринославской епархии.** – Екатеринослав, 1908. – 1103 с.
 16. **Шамрай А. В.** Родовая усыпальница Иловайских в Святогорской Свято-Успенской Лавре / А. В. Шамрай, В. Н. Дедов // Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні: матер. Всеукраїнської наук.-практич. конф. – Слов'янськ: Печатный двор, 2005. – С. 141–149.
 17. **Шереметевский В.** Предисловие / В. Шереметевский // Русский провинциальный некрополь. – М., 1914. – III–IX.

СВІДЧЕННЯ ПРО АВТОРІВ

1. **Гаврилова Олександра Миколаєвна** – студентка Краматорського економіко-гуманітарного інституту (м. Краматорськ Донецької області).
2. **Голубєва Ірина Володимирівна** – канд. історичних наук, директор ДП ОАСУ «Слобожанська археологічна служба» (м. Харків).
3. **Давиденко ВолодимирВікторович** – викладач кафедри історії і культурології Краматорського економіко-гуманітарного інституту (м. Краматорськ Донецької обл.).
4. **Дєдов Володимир Миколайович** – провідний науковий співробітник КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник в м. Святогірську», заслужений працівник культури України (м. Святогірськ Донецької обл.).
5. **Дєдова Ярослава Дмитрівна** – зав. науково-просвітницьким відділом КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник в м. Святогірську» (м. Святогірськ Донецької обл.).
6. **Духін Олексій Йосифович** – краєзнавець, член т-ва «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка (м. Слов'янськ Донецької обл.).
7. **Д'яконова Євгенія Борисівна** – мистецтвознавець, науковий співробітник Артемівського краєзнавчого музею (м. Артемівськ Донецької обл.).
8. **Зоря Олександр Миколайович** – краєзнавець (м. Слов'янськ Донецької обл.).
9. **Кіркач Геннадій Михайлович** – краєзнавець (м. Слов'янськ Донецької обл.).
10. **Колесник Олександр Вікторович** – канд. історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства, археології і методики викладання історії Донецького національного університету (м. Донецьк).
11. **Кохан Олексій Кузьмич** – заслужений художник України, головний художник журналу «Перець» (м. Київ).
12. **Кравченко Едуард Євгенійович** – старший науковий співробітник Донецького обласного краєзнавчого музею (м. Донецьк).
13. **Кислов Вадим Петрович** – краєзнавець (м. Красний Лиман).
14. **Легейда Алла Володимирівна** – науковий співробітник Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України (м. Харків).
15. **Литвиненко Роман Олександрович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету (м. Донецьк).

16. **Литвиненко Марина Олександрівна** – викладач соціальних дисциплін Державного вищого навчального закладу «Донецький технікум промислової автоматики», спеціаліст вищої категорії (м. Донецьк).
17. **Омельник Сергій Веніамінович** – художник-реставратор Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України (м. Харків).
18. **Плахов Олександр Володимирович** – краєзнавець (м. Слов'янськ Донецької обл.).
19. **Полтавець Сергій Михайлович** – краєзнавець (м. Слов'янськ Донецької обл.).
20. **Рижкова Марія Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри загально інженерних дисциплін Української інженерно-педагогічної академії (м. Слов'янськ Донецької обл.).
21. **Сніжко Ірина Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків).
22. **Соловкін Олексій Олексійович** – краєзнавець (м. Миколаївка Донецької обл.).
23. **Соляник Анна Анатоліївна** – зав. відділом «Історичний музей» КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську» (м. Святогірськ Донецької обл.).
24. **Спинов Віталій Васильович** – молодший науковий співробітник Донецького обласного краєзнавчого музею (м. Донецьк).
25. **Філіпов Олександр Петрович** – краєзнавець (м. Константинівка Донецької обл.).
26. **Чепіга Галина Геннадіївна** – кандидат історичних наук, викладач історії Донецької загальноосвітньої школи I – III ступеню № 47 (м. Донецьк).
27. **Шамрай Анатолій Васильович** – старший науковий співробітник Слов'янського краєзнавчого музею (м. Слов'янськ Донецької обл.).
28. **Шарабан Світлана Сергіївна** – директор КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник в м. Святогірську» (м. Святогірськ Донецької обл.).

Наукове видання

Святогірський альманах-2013

Збірка наукових праць

*Комп'ютерна верстка та
оригінал-макет*
ТОВ «РА «Ваш імідж»

Коректор
О. В. Безпальченко

Підписано до друку 5.12.2012.
Формат 60x84/16. Папір офсетний №1.
Гарнітура Times. Цифровий друк.
Фіз.-друк. арк. 13,81. Умов. друк.арк. 12,88.
Обл.-вид. арк. 11,76. Зам. № 162.
Наклад 300 прим.

Державне підприємство «Ордена «Знак Пошани» всеукраїнське державне
багатопрофільне видавництво «Донбас».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 728 від 19.12.2001.

Виготовлено ТОВ «РА «Ваш імідж»,
за участю ФОП Малихіна І. Б.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДЦ № 135 від 09.02.2008.

Донецьк, 83048, вул. Челюскінців, 202а.
(062) 311-95-74